

SISTEMUL TEMPORAL ȘI ASPECTUAL AL LIMBII ROMÂNE ÎN CONTEXTUL ROMANIC [1]¹

„Prezentul îl știu, imperfectul îl știu, **dar nu mă prea descurc la mai mult ca perfectul și la perfectul simplu.**” Așa îmi zise frate-miu, de Paște, când am plecat în concediu.
<http://www.scriebine.com/limba-romana-condimentata-cu-mai-mult-ca-perfectul/>

1. Limba română în contextul romanic

Sistemul aspectual și temporal al limbii române prezintă anumite diferențe, uneori considerabile, în comparație cu cel al altor limbi romanice. În primul rând, din punct de vedere etimologic, morfologia formelor românești se îndepărtează de soluțiile tipice ale celorlalte limbi romanice. Un exemplu al acestor diferențe este faptul că timpurile simple și timpurile compuse în limba română nu prezintă aceeași structură paralelă tipică în cele mai multe limbi romanice.[2] În acest articol încercăm să subliniem caracterul romanic al sistemului verbal al limbii române luând în considerare fenomene de contact lingvistic cu limbile balcanice.

Istoria limbii române manifestă o evoluție direcționată către o simplificare considerabilă a sistemului verbal. E adevărat că dispariția multor forme flexionare este, în parte, compensată de folosirea particulelor aspectuale și temporale sau a unor elemente adverbiale a căror origine e variată. Ne referim la semiadverbele *cam*, *mai*, *prea*, *și*, *tot*, care sunt, pe deasupra, singurele unități lexicale susceptibile de a fi inserate între auxiliar și forma nominală a verbului principal (perfectul compus, condițional, viitor 1, prezumtiv). Ni se pare că e vorba de o schimbare parametrică destul de mare.

În multe studii despre sistemul verbal al limbii române, funcțiile acelor forme care sunt diferite de cele caracteristice în alte limbi romanice au fost explicate prin influențe străine sau prin substratul lingvistic, din păcate aproape imposibil de documentat. Fără îndoială, istoria limbii române e caracterizată de o lungă perioadă de prezență și a altor limbi pe teritoriul actual al României (sau mai exact, pe teritoriul romanizat în regiunea balcanică). În cazul limbilor slave, e foarte posibil ca, cel puțin în anumite zone, să fi existat o perioadă destul de lungă de bilingvism; cea mai mare parte a literaturii medievale românești este scrisă în limba slavonă.

---

¹ Lucrarea a fost susținută în plenum conferinței internaționale *Lexic comun / Lexic specializat: Latinitate. Romanitate. Românitate*, Galați, 14-15 octombrie 2016.

Literatura științifică despre *Balkan Sprachbund* este abundentă. Trăsăturile limbilor vorbite în regiunea balcanică au fost studiate de foarte mulți cercetători; în acest context menționăm numai câteva analize ale fenomenului: Sandfeld 1930, Joseph 1983, Tomić 2005 și 2008, Friedman & Joseph 2012. Friedman 2011 oferă o prezentare generală a studiilor celor mai importante în lingvistica balcanică până în anul de publicație.

2. Substrat, superstrat, adstrat și elementul autohton

Limba română s-a dezvoltat în contact și cu alte limbi, limba greacă, limba maghiară, limba turcă, limbi care au lăsat foarte puține urme în celelalte limbi romanice (în afară de limba greacă care a fost folosită ca sursa pentru mulți termeni tehnici). O altă particularitate a evoluției limbii române în contextul romanic este faptul că după invaziile popoarelor slave, limba română a evoluat fără continuitate geografică cu restul domeniului lingvistic romanic. Latinitatea limbii române a fost studiată mai ales din punctul de vedere lexical (v. spre exemplu Butiurcă 2006).

Totuși, ni se pare util să amintim că atunci când este vorba de limbi în contact, influențele lexicale (împrumuturi, calcuri, neologisme) sunt mult mai frecvente decât influențele morfologice sau sintactice. E clar, pe de altă parte, că contactul lingvistic poate să întărească anumite tendințe latente într-o limbă. Ca exemplu, putem să menționăm viitorul românesc *voi face*. În mai multe limbi balcanice există o construcție asemănătoare și mulți lingviști au văzut în existența ei în limba română o influență de substrat sau de adstrat.

În anumite limbi romanice există construcții similare, în franceză *il veut pleuvoir*, în italiană *vuol piovere*, unde verbul *a voi* funcționează ca verb semiauxiliar urmărit de un predicat impersonal:

1. *Bon week-end à vous deux avec un temps incertain ne sachant pas s'il veut neiger ou pleuvoir ou rester sec mais gris.* <http://chez-dom.eklablog.com/samedi-23-novembre-2013-a103202283>

2. *!..! je voy, le soleil plux ne luit, il veult pleuvoir, le temps se mue !..!* (Émile Roy, *Le Mystère de la Passion en France du XIVe au XVIe siècle*, Genève: Slatkine, 1974, p. 21)

3. *a !..! io qui non ho ancora capito se vuol piovere o uscire il sole boh stiamo vedere.* <http://uniteddogs.com/en/forum/788/22574/buongiorno/28>

În aceste limbi, construcția abia depășește stadiul de expresie idiomatică, dar faptul că există un astfel de uz indică că e foarte posibil să fie un fenomen vechi.[3] Este evident că gramaticalizarea construcției *voi face* în limba română a produs o formă aproape identică cu construcții corespunzătoare în câteva limbi balcanice și că acest fenomen nu s-a produs independent de contactul lingvistic. Ni se pare totuși important de semnalat existența tendințelor latente în domeniul

lingvistic romanic; aceste tendințe au putut să se generalizeze și să se gramaticalizeze prin contactul lingvistic (de substrat, superstrat sau adstrat).

Cred că e util de observat în acest context că nici celelalte limbile romanice nu au adoptat întotdeauna aceleași soluții morfologice. Spre exemplu, limba sardă formează viitorul cu verbul *aere* „a avea” *apo a cantare* „am să cânt” sau cu *devere* „a trebui”, *tepo cantare* „trebuie să cânt” (v. Molinu 2000), iar limba română cu verbul *vegnir* „a veni”, *vegn a gidar* „voi ajuta”.

Lindstedt (2002: 333) vorbește despre „sistemul verbal balcanic” care după analiza sa cuprinde elementele următoare: i) complementarea finită; ii) opoziția aspectuală perfectiv-imperfectiv cel puțin în domeniul temporal al trecutului; iii) perfect sau construcția rezultativă cu participiu pasiv cu un sens activ; iv) opoziții evidențiale cu formele de trecut; v) viitor analitic cu verbul *a vrea*; vi) condițional construit cu mărcile de futuritate și imperfective în același timp. Lindstedt (2002: 334) observă, pe deasupra:

No one of these features, taken separately, is exclusively Balkan in its distribution; it is their combination that constitutes the specific nature of the Balkan verb system.

În ceea ce privește limba română, ni se pare, totuși, că în afară de complementarea finită[4] și forma viitorului, toate celelalte elemente ale „sistemului verbal balcanic” sunt fie identice cu construcțiile din celelalte limbi romanice (ii, iii), fie puțin dezvoltate sau chiar inexistente în limba română.

După Coșeriu (2003):

Din punct de vedere genealogic, limba română este, în primul rând, pur și simplu latină sau neolatină în toate aspectele ei „moștenite” sau dezvoltate din cele moștenite și care reprezintă structurile ei esențiale.

Această definiție genealogică poate fi extinsă și la categorii gramaticale individuale. În acest sens, fenomenele care sunt idiosincrasice pentru limba română în contextul romanic sunt probabil niște consecințe amalgamate de evoluție internă și de contact lingvistic.

3. Genealogia lingvistică și contactul lingvistic

După Östman & Raukko (1995) s-ar putea vorbi despre un fel de Sprcahbund în regiunea baltică. Autorii compară mai ales limba finlandeză cu limba suedeză și comentează câteva similitudini în ceea ce privește structurile gramaticale și lexicale ale acestor limbi. Ei propun o origine comună a acestor limbi contestând importanța filiației genealogice tradiționale.[5] În regiunea Mării Baltice se vorbesc limbi care aparțin unor familii lingvistice diferite; fino-ugrică și indo-europeană (subgrupe: baltică, slavică, germanică) și este evident că contactele lingvistice între, spre exemplu, limba finlandeză și limba suedeză au fost mai

frecvente și mai profunde decât contactele limbii finlandeze cu multe limbi fino-ugrice (ex. mari, komi, udmurt, maghiara, etc.) în ultimii o mie de ani.

În Finlanda, limba dominantă din punct de vedere administrativ (dar nu demografic) până la sfârșitul secolului al XIX-lea a fost limba suedeză. În ciuda acestei situații, limba finlandeză a păstrat structura ei fundamentală, deși o mare cantitate de cuvinte și expresii suedeze au intrat în limbă. Totuși, anumite construcții (spre exemplu timpurile compuse) ale limbii finlandeze contemporane s-au dezvoltat pe baza unor influențe germanice.

Pe de altă parte, sunt și alte structuri, construite după model suedez, care au fost adoptate în secolele XVII-lea și XVIII-lea, dar abandonate în secolul XIX-lea, fiind într-un fel contrare logicii interne a limbii. Un exemplu este pasivul agentiv:

4.	<i>Boken</i>	<i>är</i>	<i>skriven av</i>	<i>X (sued.)</i>
	cartea	este	scrisă de	X
5.	<i>Kirja</i>	<i>on</i>	<i>kirjoitettu</i>	<i>X: ltä (finl. învechită)</i>
	carte NOM	este	scris	x ABL

Această structură, destul de frecventă în texte finlandeze vechi, este astăzi complet ieșită din uz. Acest exemplu arată că anumite construcții, deși au fost utilizate într-o limbă destul de mult timp, pot dispărea fiind considerate ca elemente străine.

Abordarea „pragma-areală” (Östman & Raukko 1995) subliniază importanța contactului lingvistic și, în cazul limbii finlandeze, susține că această limbă e mai aproape de limba suedeză decât de o limbă fino-ugrică ca limba maghiară, spre exemplu. Într-un anumit fel e adevărat; în limba finlandeză sunt mult mai multe cuvinte și locuțiuni comune cu limba suedeză decât cu limba maghiară. Totuși, din punctul de vedere tipologic, finlandeza și suedeza sunt în continuare foarte diferite; finlandeza este o limbă aglutinantă cu o morfologie extrem de bogată, pe când suedeza este, practic vorbind, un caz opus, o tipică limbă analitică.

4. Structura ierarhică a sistemelor verbale romanice

Cum am spus mai sus, încercăm să studiem caracteristicile limbii române din punct de vedere panroman. Ni se pare probabil ca multe structuri ale limbii române contemporane să se bazeze pe niște potențialități ale limbii accentuate de influențe străine.

Toate limbile romanice împărtășesc aceeași structura ierarhică a predicatului verbal care este constituită din trei niveluri diferite (Havu 1997; ex. limba spaniolă, [*P. [a citi[o carte]]*]):

- (i) [*Pedro [leer [un libro]]*]
- (ii) [*Pedro [ir a leer [un libro]]*] / [*Pierre [acabar de leer [un libro]]*]

(iii) Pedro lee / leerá / ha leído / leía / va a leer / iba a leer / acaba de leer, etc., el libro.

Primul nivel (predicatele nucleare) corespunde aspectului lexical, al doilea - aspectualității perifrastice (predicatele nucleare de aspectualitate) și al treilea - enunțurilor concrete. Perifrazele verbale prezintă diferite grade de gramaticalizare în limbile romanice. Mai ales limbile iberoromanice posedă o cantitate excepțional de mare de perifraze verbale, pe când în limba română nivelul al doilea, cea a aspectualității perifrastice, este mai puțin bogat decât în celelalte limbi romanice.

4.1. Perifrazele verbale în limbile romanice

O diferență considerabilă este faptul că în română nu există perifraze verbale cu verbele de mișcare care în toate celelalte limbi romanice sunt destul de frecvente. Cele mai tipice sunt perifrazele construite cu verbele derivate de verbele latine *venire*, pe de o parte, și de *ire/vadere/ambulare*, pe de altă parte. În limba română verbul care denotă îndepărtarea de centrul deictic, *a merge*, are o etimologie diferită de cea a verbelor cu același sens în celelalte limbi romanice, dar verbul *a veni* are aceeași origine în toate aceste limbi. Însă limba română nu a dezvoltat nicio perifrază gramaticalizată cu acest verb. Lipsa de perifraze formate cu un verb de mișcare și o formă nominală a verbului principal este probabil diferența cea mai mare între limba română și celelalte limbi romanice în ceea ce privește sistemele verbale ale acestor limbi.

latină	franceză	spaniolă	portugheză	catalană	italiană
venire	Pierre <i>vient de sortir</i> . „tocmai a plecat” S’il <i>vient à passer</i> , <i>appelle-moi</i> . „dacă trece din întâmplare...”	amat	Eu <i>venho dizendo</i> isso há anos. „o spun și o repet de mulți ani”		Il liquore <i>viene fatto</i> in modo tradizionale. „lichiorul e făcut într-un mod tradițional”

ire, vadere, ambulare	Je <i>vais aller</i> au cinéma. „o să merg la cinemato- graf” La crise <i>va</i> <i>s’aggravant</i> . „criza se agradează în continua- re”	<i>Voy a ir</i> al cine. „o să merg la cinematog raf” Poco a poco <i>vamos</i> <i>aprendiend</i> <i>o esto</i> . „încetul cu încetul vom învăța aceasta” <i>Van hechas</i> 30 croquetas. „au fost făcute deja 30 de crochete”	<i>Vou ir</i> ao cine. „o să merg la cinematograf” Passo a passo <i>vou fazendo</i> o meu caminho. „pas cu pas o voi face în felul meu”	Ahir <i>vaig</i> <i>anar</i> al cine. „ieri am mers la cinemato graf”	Sono mesi che <i>vado</i> <i>facendo</i> esami. „de mai multe luni mă prezint neîncetat la examene”

În limba română, aspectualitatea perifrastică este reprezentată de perifraze de fază, *a începe, a se pune, a se apuca, a sta, a da, a înceta, a termina, a continua*, etc. (v. Dragomir 2003). E totuși evident că verbele auxiliare conservă o independență semantică considerabilă și nu s-au transformat în morfeme gramaticale deplin gramaticalizate (cu excepția, poate, de *a sta* și *a da* în expresii ca *Ion stă să plece* și *Ion dă să plece*, v. Dragomir 2003).

4.2. Gradul de gramaticalizare al perifrazelor verbale

În limba română sunt multe expresii care din punct de vedere etimologic sunt formații perifrastice (în limba normativă cel puțin perfectul compus *am făcut*, viitorul 1 *voi face*, condiționalul *aș face*). În limba contemporană, elementele constitutive ale acestor expresii s-au sudat, devenind niște unități aproape indivizibile. Elementul derivat din fostul auxiliar nu este purtător de mărci temporale sau modale și funcționează numai ca un element afixal.

am alergat	voi alerga
*aveam alergat	*voiam alerga
*avui alergat	*vrui alerga
*să aibă alergat	*să vrea/voiască alerga

Sintaxa auxiliarelor în română a fost studiată în detaliu de Monachesi (2005) și de Giurcea (2011). Amândoi cercetătorii compară comportamentul auxiliarelor românești cu formele corespunzătoare în franceză și italiană, pe de o parte, și cu limbile slave, pe de altă parte (exemplele următoare provin de din Monachesi 2005: 134):

6. *Paul a évidemment lu ce texte.*
7. *Ha sicuramente visto il nuovo film di Almodovar [sic].*
8. ** Am adesea văzut filme bune.*
9. *Am văzut adesea filme bune.*

Fără îndoială, auxiliarele în română nu au același comportament sintactic ca auxiliarele în franceză și italiană. Pe de altă parte, dacă comparăm limba română cu spaniola și catalana putem observa că aceste limbi prezintă în parte aceleași restricții ca româna:

10. ** He a menudo visto buenas películas.*
11. *He visto a menudo buenas películas.*
12. ** He sovint vist bones pel·lícules.*
13. *He vist sovint bones pel·lícules.*

În limbile iberoromanice nivelul aspectualității perifrastice e foarte bogat. În ceea ce privește sintaxa auxiliarelor în spaniolă, spre exemplu, se poate observa că în construcțiile perifrastice coeziunea elementelor constitutive este cu atât mai strânsă cu cât construcția e mai gramaticalizată (în construcția de viitorul imediat *voy a ir* „o să merg”, verbul *ir* s-a gramaticalizat și desemantificat complet pe când *empezar* „a începe” păstrează o mai mare independență semantică și, în consecință, o mai mare libertate sintactică):

- 14a. ?? *Voy mañana a ir al cine.*
- 14b. *Voy a ir mañana al cine.*
- 14c. *Mañana voy a ir al cine.*
- 15a. *Empiezo mañana a trabajar.*
- 15b. *Empiezo a trabajar mañana.*
- 15c. *Mañana empiezo a trabajar.*

Sunt și alte similitudini între limba română și limba spaniolă; e foarte probabil că e vorba de tendințele latente la care m-am referit mai sus. În limba

română, auxiliarele *avea* (cu perfectul compus, *am, ai, a...* și cu condiționalul *aș, ai, ar...*) și *voi* pot fi enclitice. În limba contemporană, toate aceste forme aparțin unor registre arhaice, dialectale sau social marginale.

16. *Plecat-am nouă din Vaslui.*

17. *Mânca-ți-aș gura.*

18. *El se uita la ceas, fir-ar al dracului de ceas.*

19. *Împarate, ști-vom și noi ce vom grăi la împăratul nostru.*

Aceste structuri sunt frecvente și în spaniolă medievală, până în secolul al XVI-lea (exemplele provin din baza de date CORDE):

20. *Gabriel fue mensajero della, segúnd que dicho he.*

G. fu mesager ei cum zis am

Auxiliarele viitorului și condiționalului puteau să fie enclitice în spaniola și româna vechi (și continuă să fie în portugheza contemporană):

21. *El don que prometí a la donzella d'árgelo he.*

cadoul pe care promisei fecioarei, i-l voi da

Încă o dată, e vorba de anumite potențialități existente în sistemele respective. E foarte probabil că aceste potențialități existau în toate variantele latinei vulgare; anumite limbi (franceza și italiana, spre exemplu) au optat pentru alte soluții care și ele existau într-o formă latentă în faza proto-romanică.

5. Evoluția sistemului verbal al limbii române; dispariția formelor

Cum spunea Coșeriu, din punct de vedere genealogic, e evident că limba română este o limbă romanică. Diferențele pe care putem să le observăm în ceea ce privește sistemul verbal sunt, cel puțin în cele mai multe dintre cazuri, rezultatele evoluției categoriilor verbale autohtone. Unele categorii au fost influențate de elemente străine.

Schimbarea internă al limbii, substratul și superstratul lingvistic, contactul cu alte limbi și codificarea normativă sunt factorii care determină evoluția unei limbi. Cum am putut observa în cazul finlandezei, contactul multiseclar cu o altă limbă, cultural și social dominantă, nu i-a schimbat structura gramaticală fundamentală, deși în numeroase domenii ale sistemului gramatical se pot detecta influențe exogene.

Pentru motivele expuse mai sus, ni se pare evident că aspectele caracteristice ale limbii române (inclusiv diferențele care există față de celelalte limbi romanice) trebuie căutate mai ales în structura internă a limbii. De altfel, observația făcută la începutul acestui articol despre caracterul ușor idiosincrasic al sistemului temporal și aspectual al românei contemporane în comparație cu sistemele corespunzătoare celorlalte limbi romanice trebuie să fie nuanțată. Dacă analizăm formele gramaticale ale limbii vechi, ale anumitor dialecte regionale și ale graiurilor sud-dunărene, putem constata că multe soluții tipic romanice, astăzi dispărute, au existat paralel cu alte structuri, generalizate în limba contemporană.

Sistemul temporal și aspectual al limbii române s-a schimbat considerabil de-a lungul istoriei ei documentate. În epoci mai vechi, sistemul respectiv prezenta o diversitate a formelor considerabilă. Multe din formele dispărute sau devenite marginale au forme paralele în celelalte limbi romanice.

Sunt anumite forme care sunt foarte puțin folosite în limba vorbită contemporană, deși apar în toate gramaticile limbii române și sunt folosite în scris. Este cazul mai ales al perfectului simplu *făcui, făcuși, făcu* și al viitorului *voi/vei/va face*.

Perfectul simplu se folosește în continuare în literatură, ca timp narativ, și în limba vorbită dialectală (mai ales în Oltenia și Banat) ca o formă de trecut recent, dar în limba contemporană standard a fost înlocuit de perfectul compus. În ceea ce privește viitorul cu auxiliarul *a voi*, nu se prea folosește în limba vorbită unde a fost înlocuit de niște formații mai noi, *am să cânt* și *o să cânt* (v. și Niculescu 2011).

În Oltenia și Banat relația tipică între perfectul simplu și perfectul compus s-a inversat dacă o comparăm cu ceea ce s-a întâmplat în alte limbi romanice. În foarte multe dintre ele, perfectul compus (în funcția lui aoristică) denotă un eveniment recent și perfectul simplu un eveniment mai îndepărtat în timp. Situația aceasta există de pildă în spaniola europeană (*Le he visto esta mañana* „L-am văzut azi dimineață” vs. *Le vi ayer* „L-am văzut ieri”).

În textele literare, perfecte asigură progresia narativă. Amândouă formele se folosesc începând cu textele cele mai vechi (spre exemplu în cronicile moldovenești din secolul al XVI-lea). Prin urmare fenomenul nu poate fi paralel cu tendințele asemănătoare din limba franceză, unde perfectul compus penetrează limba literară ca timp narativ abia după cel de-al doilea război mondial (v Havu & Știrbu, sub tipar).

În textele literare se întâlnesc trei tipuri diferite de utilizare a timpurilor perfecte în narațiune: 1) se folosește numai perfectul simplu; 2) se folosește numai perfectul compus, și 3) se folosesc amândouă timpurile.

În acest ultim caz nu e ușor de știut care sunt criteriile de alegere. Există anumite elemente care favorizează folosirea unui timp sau a altuia: spre exemplu, perfectul simplu se folosește mai mult la persoana a treia (singular și plural). Alternanța perfectelor poate contribui la o separare a registrelor, mai ales când ponderea dialogului este importantă; Rodica Ojog-Brașoveanu, de pildă, folosește numai perfectul simplu în narațiune și numai perfectul compus în dialog.

Dispariția formelor verbale nu este în niciun caz excepțională în domeniul lingvistic romanic, dimpotrivă. În franceză, spre exemplu, sunt numeroase forme verbale care au dispărut din limba vorbită (perfectul simplu *je fis*, trecutul anterior *j'eus fait*, imperfectul conjunctivului *que je fisse*, mai mult ca perfectul conjunctivului *que j'eusse fait*, etc.). De fapt, singurele forme verbale (în afară de formele nominale) care s-au păstrat în toate limbile romanice sunt prezentul și imperfectul. Perfectul simplu este și el o formă etimologică, dar în anumite limbi

(ex. franceza, dialectele italiene septentrionale, dialectele românești nord-orientale) această formă nu se folosește în limba vorbită.

Un caz particular sunt perifrazele verbale dispărute. Mai sus am menționat faptul că în limba română contemporană singurele perifraze verbale sunt perifraze de fază. *Gramatica limbii române vechi* a lui C. Frâncu (2009) prezintă informații foarte bogate despre evoluția morfologică a limbii începând cu primele documente (1521) până în 1780. Studiul său revelează spre exemplu că în limba veche existau multe forme perifrastice care au dispărut din limba contemporană (câteva se folosesc încă în dialecte rurale). Totuși, din cauza cantității insuficiente a documentelor disponibile, frecvența lor reală în limba vorbită e imposibil de știut.

Să considerăm, spre exemplu, cazul formelor progresive. În aproape toate limbile romanice există o formă progresivă (sp. *estar cantando*, it. *stare cantando*, cat. *estar cantant*, port. *estar a cantar*, fr. *être en train de chanter*). Anumite formații perifrastice corespunzătoare perifrazelor progresive în celelalte limbi romanice au dispărut din limba română contemporană (Frâncu 2009). Similitudini sunt evidente în special cu limbile iberoromanice:

era mergând - „progresiv imperfectiv”, cf. sp. *estaba yendo* (Frâncu: „Imperfectul perifrastic de tipul *era mergând* este folosit frecvent în toate variantele literare /../))

fui lucrând – „progresiv perfectiv”, cf. sp. *estuve trabajando*

au fost arând – „progresiv perfectiv”, cf. sp. *ha(n) estado arando*

Deși formele progresive sunt relativ frecvente în limba română veche, au dispărut din limba contemporană. Totuși, se pare că categoria semantică progresivă se manifestă în continuare în româna de astăzi. Există un fenomen relativ recent, mai exact emergența perifrazei *a fi în curs de + infinitiv / infinitiv lung*:

22. *Eu sunt în curs de a-mi cumpăra casa si tare greu mi-a fost.*
23. *Eu sunt în curs de a prepara multe produse surpriză.*
24. *Articolul este în curs de publicare / de a fi publicat.*
25. *Procesul este în curs de desfășurare.*

Expresia *a fi în curs de + infinitiv / infinitiv lung* nu poate fi considerată ca o perifrază deplin gramaticalizată. Compatibilitatea ei cu diferitele tipuri de predicate și cu diferitele registre textuale e limitată; se folosește mai ales în limbajul administrativ. Totuși, apariția acestei proto-perifraze înseamnă că progresivitatea continuă să existe într-o formă latentă.

Limba română normativă est rezultatul unei munci de gramatizare, întreprinse în secolul al XVII-lea și continuată în secolul următor. Norma actuală este un compromis în care variantele meridionale sunt dominante. Un rezultat al gramatizării este suprimarea anumitor forme paralele și simplificarea sistemului.

6. Simplificarea sistemului flexionar și apariția elementelor aspectuale

Dispariția multor forme verbale a condus la o simplificare a sistemului flexionar care este în parte compensată de emergența noilor elemente aspectuale, de proveniență eterogenă. Mă refer în particular la particulele aspectuale *mai*, *tot*, etc. și la elementele invariabile *fi* și *o*.

În limba română, există o serie de elemente care au o origine eterogenă și care contribuie la structurarea și precizarea informației aspectuale și temporale:

- auxiliarele afixale *avea*, *vrea*.
- semiadverbele *cam*, *mai*, *prea*, *și*, *tot*, numite și „adverbe clitice”.
- particulele invariabile derivate din forme verbale *fi* (< *a fi*), *o* (< *avea*).

După cum am văzut, auxiliarele *avea*, *vrea* nu sunt purtătoare ale mărcilor de timp sau de mod și au devenit, practic vorbind, niște elemente prefixale, aproape inseparabile de verbul principal. E simptomatic faptul că singurele elemente care pot fi inserate între auxiliar și verbul principal sunt semiadverbele aspectuale (ex. *am tot sunat*, *nu voi mai veni*).

Particulele invariabile *fi* și *o* sunt forme derivate ale verbelor *a fi* și *a avea*.

Folosirea auxiliarului *fi* este legată de funcțiile rezultative ale verbului *a fi* în anumite contexte. În parte în dezacord cu Avram & Hill (2007:55), considerăm că *fi* este un auxiliar sau un semiauxiliar în două dintre posibilitățile sale ipostaze (*a fi* conjugat variabil):

1. *A fi* este auxiliarul pasivului dinamic: *Casa este / era / va fi construită de o companie suedeză.*

2. *A fi* urmat de participiul perfect este folosit în mai multe expresii de stare rezultantă; exemplul 27. arată că auxiliarul *a fi* nu poate fi utilizat pentru a localiza o acțiune (v. Dragomirescu 2010: 209-211):

26. *Maria e / era / a fost, etc. plecată.* (cu anumite verbe inacuzative)

27. **Maria e plecată la ora 9.*

28. *Maria e / era / a fost, etc. bine îmbrăcată.* (verbe reflexive rezultative)

29. *Casa e / era / a fost, etc. construită din lemn.* (pasiv rezultativ; verbe telice)

Pe de altă parte, când *fi* este invariabil, e greu să fie considerat auxiliar; putem vorbi mai degrabă de o particulă temporală a cărei funcție este de a exprima anterioritatea unui eveniment față de alt eveniment sau față de alt punct de referință. Contextul definește dacă e vorba de o situație rezultativă ca în 30-32 sau de o acțiune perfectivă ca în 33. (unde acțiunea este localizată precis):

30. *Mâine, când vei veni, voi fi plecat.*

31. *La final, după ce ne vom fi plimbat prin toate aceste așezări și vom fi vorbit cu cei mai mulți dintre oamenii care trăiesc în ele, îi vom invita la masa discuțiilor ...*
<http://www.viata-libera.ro/satul/42331-galati-viata-libera-sate-care-mor-o-noua-campanie-a-vietii-libere>

32. *La sfârșitul celor 3 luni de antrenament voi fi alergat 750km.*
<http://www.redbull.com/ro/ro/stories/1331700785021/andrei-gligor-pleaca-la-marathon-des-sables>

33. *Mâine Ion va veni la 4. Eu voi fi plecat la 2.*

Particula temporală *fi* este un element constitutiv al următoarelor construcții:

i) Conjunctivul perfect:

34. *Nu cred să fi făcut Ion așa ceva.*

35. *Nu cred ca Ion să fi făcut așa ceva.*

36. *Mă bucur să fi găsit deja ceea ce căutam.*

Cu conjunctivul perfect, subiectul acestei forme trebuie să fie exprimat explicit (1, 2) sau să fie deductibil din context. (3).

ii) Condiționalul perfect:

37. *Aș fi vrut să te ajut dacă aș fi avut timp.*

iii) Prezumtivul:

38. *Unde este? – S-o fi plimbând în parc.*

Este destul de interesant de observat că în cazul conjunctivului perfect, elementul *fi*, invariabil în limba contemporană, a fost o formă personală până în secolul al XVIII-lea (v. Frâncu 2000: 91-112):

să fiu cântat

să fii cântat

să fie cântat, etc.

În secolul al XIX-lea, încetul cu încetul, elementul adoptă forma invariabilă tipică altor structuri (*voi fi cântat, am fi cântat, o fi cântând*). E un exemplu destul de ilustrativ al unei schimbări lingvistice analogice care se bazează pe elemente interne ale limbii.

O altă particulă invariabilă este elementul *o* cu care se formează viitorul „popular”:[6]

39. *O să ne vedem mâine.*

40. *O să fiu deja aici când o să vii.*

Elementul *o* nu este purtător de mărcile de persoană nici de timp sau de mod. După părerea noastră, nu poate fi considerat ca un auxiliar. Ca în cazul lui *fi* invariabil, e vorba mai bine de o particulă care funcționează ca o marcă temporală.

Alături de particulele invariabile derivate din verbe, în limba română există și alte elemente care vehiculează informații aspectuale, temporale și pragmatice.[7] Ne referim la „semiadverbe” sau „adverbe clitice” care sunt de obicei elemente fără o semnificație unitară. Interpretarea lor depinde de aspectul lexical al predicatului, de timpul verbal și de contextul semantic. În limitele acestui articol nu putem să intrăm în detaliile acestei problematici ci o să ne rezumăm la

scurte observații asupra folosirii semiadverbelor *tot* și *mai* (pentru o prezentare mai detaliată, v. Arjoca-Jeremia 2005 și Pintea 2012).

Valoarea semiadverbului *tot* e greu de definit cu precizie deoarece nu are o semnificație unitară. Acest semiadverb conține în cele mai multe cazuri ideea de progresivitate, iterativitate și/sau continuitate:[8]

41. *Ce faci? Tot citești ziarul?*
42. *Ce tot faci acolo? De ce nu vii?*
43. *Tot se joacă, tot se uită la televizor și nu-și face temele / se tot joacă...*
44. *A tot încercat până a reușit.*
45. *A tot avut nevoie de ajutor când prepara comunicarea.*
46. *Te voi tot aștepta până când vei veni / tot te voi aștepta...*
47. *Ei tot apăreau de nicăieri.*

Cum se poate vedea, locul semiadverbului *tot* poate varia ușor (înainte de verbul principal, înainte de auxiliar, înainte de un pronume clitic). Intercalarea altor elemente între semiadverbul *tot* și predicatul verbal produce enunțuri agramaticale (?? *Tot Ion citește ziarul*). O excepție sunt adverbe scurte; în acest caz *tot* califică adverbul (*Tot acum face școala de șoferi; Tot aici face o apariție scurtă; Tot așa fac și eu*).

Semiadverbul temporal *mai* este un tip de adverb presupozitional:

48. *Mai mănânci? Pot să iau farfuria?*
49. *Nu mai mănânc.*
50. *Mai lasă-mă în pace.*
51. *Când l-am văzut ultima dată, mai locuia în vechea casă.*
52. *Te-ai mai uitat la televizor aseară?*
53. *Anul trecut am mai început de două ori fără succes.*

Adeseori semnificația lui e destul de aproape de sensul adverbului *încă*.

Semiadverbele formează o categorie complexă. Interpretarea lor depinde de mulți factori diferiți și din cauza aceasta sunt elemente a căror semnificație nu e ușor de determinat. În orice caz, apariția lor ca elemente aspectuale și pragmatice alături de simplificarea sistemului flexionar este o evoluție idiosincronică a limbii române în contextul romanic.

7. Concluzie

În sistemul verbal al românei contemporane, se poate observa o schimbare considerabilă de-a lungul evoluției limbii. Numărul formelor flexionare s-a diminuat, anumite formații perifrastice s-au transformat, practic vorbind, în forme afixale (*am făcut, voi face, aș face*) și numeroase informații aspectuale și temporale sunt exprimate prin particule/semiadverbe (*fi, o, tot, mai, etc.*).

Destul de des, evoluția sistemului verbal român a fost analizată din punct de vedere al limbilor de contact. Nu vrem să minimizăm importanța acestui factor, dar credem că este mai important ca în studiul acestei subcategorii a structurii

gramaticale să se pornească de la analiza evoluției interne ale limbii. De fapt, foarte multe fenomene care au fost analizate ca influențe bazate pe contactul lingvistic se găsesc și în celelalte limbi romanice. Ni se pare, totuși, că într-o bună parte a cercetării despre limba română în contextul romanic nu s-au luat în considerare caracteristicile celorlalte limbi înrudite.

NOTE

- [1]. Țin să-i mulțumesc Elennei Știrbu pentru ajutorul ei; autorul este singurul responsabil al eventualelor greșeli.
- [2]. Sunt și alte limbi romanice care au un sistem diferit. Limba galiciană nu posedă timpuri simple deloc, iar în portugheză auxiliarul este verbul *ter* „a ține” și nu verbele mai frecvente în celelalte limbi romanice, *a avea* sau *a fi*.
- [3]. Formarea viitorului cu verbul *a voi* nu este un fenomen exclusiv de limbile romanice. În limba engleză viitorul se construiește cu auxiliarul *will* „a voi”.
- [4]. Ledgeway (1998) a arătat că complementarea finită în domeniul romanic nu este o particularitate a limbii române și că în mai multe variante romanice există structuri asemănătoare, exemplul cel mai cunoscut fiind infinitivul personal portughez. Frâncu (2000: 116-153) studiază înlocuirea infinitivului cu construcții personale din punctul de vedere diacronic.
- [5]. Această propunere „pragma-areală” a fost criticată de mai mulți cercetători; ni se pare că criticile lui Esa Itkonen (1998) și Johanna Laakso (1995) sunt deplin justificate.
- [6]. Particula *o* există în multe dialecte românești ca marcă a mai mult ca perfectului analitic (*o fost cântat*); originea ei e probabil o fuziune a verbelor auxiliare *a vrea* și *a avea*.
- [7]. Aceste elemente au și alte valori; *tot* este un pronume (*toată ziua*), *mai* este marca comparativului și superlativului (*[cel] mai mare*) etc.
- [8]. În franceză *tout* și în catalană *tot* au niște funcții asemănătoare deși în contexte mai restrictive; se folosesc mai ales cu gerunziul (fr. *Maigrissez tout en mangeant* „slăbiți mâncând”; cat. *Aprendre idiomes tot fent un cafè* „a învăța limbi făcând cafea”).

BIBLIOGRAFIE

- Arjoca-Ieremia, Eugenia (2005), „O posibilă interpretare semantică presupozitională a semi-adverbelor mai, măcar, și, tot”, *ELI*, 1, 32, pp. 32-39.
- Avram, Larisa & Virginia Hill (2007), „An irrealis BE in Romanian”, in Raúl Aranovich (ed.), *Split Auxiliary System. A cross-linguistic perspective*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2007, p. 47-64.
- Butiurcă, Doina (2006), „Fondul latin și inovația în vocabularul panromanic”, revista *Limba Română*, Nr. 4-6, anul XVI, 2006.
- Dragomirescu, Adina (2010), *Ergativitatea: tipologie, sintaxă, semantică*, Editura Universității din București.
- Dragomir, Camelia (2003), „Le rôle de l’aspect dans le glissement d’une classe processuelle à une autre: les opérateurs aspectuels de phase en roumain”, in Pusch, Claus D. /

- Wesch, Andreas (eds.): *Verbalperiphrasen in den (ibero-) romanischen Sprachen*, Beihefte zu Romanistik in Geschichte und Gegenwart; Hamburg: Buske, p.113-122.
- Frâncu, Constantin (2009), *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Casa Editorială „Demiurg”, Iași.
- Frâncu, Constantin (2000), *Conjunctivul românesc și raporturile lui cu alte moduri*, Casa Editorială „Demiurg”, Iași.
- Friedman, Victor A. (2011) „The Balkan Languages and Balkan Linguistics”, *Annual Review of Anthropology*, 2011. 40:275–91.
- Friedman Victor A. & Joseph Brian D. (2012), *The Balkan Languages*. Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press.
- Giurgea, Ion (2011), „The Romanian verbal cluster and the theory of head movement”. În Julia Herschensohn (ed.), *Romance Linguistics 2010. Selected papers from the 40th Linguistic Symposium on Romance Languages (LSRL), Seattle, Washington, March 2010*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2011, 271-286.
- Havu, Jukka & Știrbu, Elenn (2015), „Perfectul simplu și perfectul compus în texte narative românești”, AUI, secțiunea IIIe, Lingvistică, tomul LXI, 2015, p. 139-165, ISBN 1221-8448.
- Havu, Jukka (1997) *La constitución temporal del sintagma verbal en el español moderno*. Gummerus: Saarijärvi.
- Itkonen, Esa (1998), „Sukupuu ja kontakti”, in: Virittäjä
- Joseph, Brian D. (1983). *The Synchrony and Diachrony of the Balkan Infinitive. A Study in Areal, General, and Historical Linguistics*. (Cambridge Studies in Linguistics, Supplementary Series No. 1). Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Joseph Brian D. (2008), *On the Need for History in Balkan Linguistics*. New York: Beech Stave
- Ledgeway, Adam (1998), „Variation in the Romance Infinitive: The Case of the Southern Calabrian Inflected Infinitive”, *Transactions of the Philological Society*, Volume 96:1, pp. 1±61
- Molinu, Lucia (2000), „Morfologia logudorese”, in: R.Bolognesi & Karijn Helsloot (ed.), *La lingua sarda. L'identità socioculturale della Sardegna nel prossimo millennio*, Cagliari, Condaghes, pp. 126-136.
- Monachesi, P. (2005), *The verbal in Romance. A case study in grammatical interfaces*. Oxford: Oxford University Press.
- Niculescu, Dana (2011), „The grammaticalization of the future tense forms in 16th century Romanian”, *RRL*, LVI, 4, p. 421–440, București, 2011.
- Pană Dindelegan, Gabriela (2013), *The Grammar of Romanian*, Oxford University Press: Oxford.
- Pintea, Silvia Andreia (2012), „Semiadverbul – clasă eterogenă. Aspecte din limba română contemporană”. *Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica*, 13/2012, 4, pp. 295-318.
- Raukko, Jarno & Östman, Jan-Ola (1995), «The ‘Pragmareaal’ challenge to genetic language tree models», in: Suhonen, S. (ed.): *Itämerensuomalainen kulttuurialue. The Fenno-Baltic cultural area*. Helsinki p. 31-69.
- Sandfeld Karl (1930), *Linguistique Balkanique*. Paris: Klincksieck.

Tomić, Olga Mišeska (2005), *Balkan Sprachbund. Morpho-Syntactic Features*, Dordrecht: Springer.

Tomić, Olga Mišeska (2008) „An integrated areal-typological approach: Local convergence of morphosyntactic features in the Balkan Sprachbund”, in: Muysken, Pieter (ed.) *From Linguistic Areas to Areal Linguistics*, John Benjamins Publishing Company Amsterdam / Philadelphia.

The Temporal and Aspectual System of Romanian in the Context of Romance Languages

Abstract: *In this study, my main concern is to analyse the verbal system of Romanian from the point of view of language genealogy, on one hand, and from that of language contact, on the other. It is true that there are some quite important differences between the Romanian system and the tense and aspect structures in other Romance languages. The main differences are undoubtedly the absence of a symmetrical series of simple and compound tenses (the Present Perfect being the only exception in Romanian) and the lack of verbal periphrases formed with motion verbs. However, if we study carefully all Romance systems we can observe similarities and common latent tendencies which have evolved differently in Romanian due to the influence of the surrounding languages and to the lack of geographical continuity with other Romance languages. For instance, the future auxiliary a vrea «to want» exists also in French and Italian, albeit on an idiomatic level, il veut pleuvoir; vuol piovere. Similarly, the finite complementation can be found in Portuguese and in various Italian dialects. The syntax of the auxiliary a avea «to have» is very similar to that of Spanish, *he a menudo visto buenas películas pro he visto a menudo buenas películas „I have often seen good films” functions exactly like in Romanian, *am adesea văzut filme bune pro am văzut adesea filme bune but unlike in French, J’ai souvent vu de bons films, perfectly grammatical. One of the peculiarities of the Romanian system is the fact that many verbs documented in older texts have disappeared or at least are no used any more in colloquial language. This systemic simplification has been compensated by the emergence of invariable aspectual elements like fi, o, tot, mai etc.*

Key words: *tense, verbal aspect, language contact, Romance languages.*